DOI: 10.33498/louu-2026-08-117

Оксана Крилова

директорка виконавча, молодша наукова співробітниця
у сфері правознавства ТОВ "Незалежні фахові експертизи"
(Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-3365-2404
nfe047@gmail.com

УДК 34.044:347.94

ПРАВОВІ РЕЖИМИ РЕАГУВАННЯ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ УМОВ ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ: РОЗМЕЖУВАННЯ ФОРС-МАЖОРУ ТА ІСТОТНОЇ ЗМІНИ ОБСТАВИН

Анотація. У статті обґрунтовуються правова природа форс-мажору та істотної зміни обставин як самостійних правових режимів реагування на трансформацію виконання договірного зобов'язання. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю уніфікованого підходу до визначення вирішального критерію обрання належного правового режиму реагування на виклики, що виникли під час виконання договору.

Мета публікації – розробка концепції розмежування форс-мажору та істотної зміни обставин як самостійних правових режимів реагування за критерієм предмета їх юридичної оцінки, а також формування практичного алгоритму їх застосування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі трансформації умов виконання договірних зобов'язань під впливом непередбачуваних зовнішніх обставин.

Предметом дослідження є теоретико-правові засади, нормативне регулювання, правозастосовна практика та договірні механізми розмежування й застосування форс-мажору та істотної зміни обставин як режимів реагування на зміну умов виконання зобов'язання.

У результаті дослідження встановлено, що вибір належного правового режиму реагування має здійснюватися не за характером обставини, а за предметом її юридичної оцінки та характером впливу на виконання конкретного зобов'язання. Доведено можливість динамічного (послідовного) застосування обох режимів щодо наслідків впливу зовнішнього чинника у разі зміни характеру його впливу з плином часу. Запропоновано послідовний алгоритм правової оцінки, який дає змогу розмежувати предмет юридичної оцінки та предмет доказування в судовій і договірній практиці. Практичне значення дослідження полягає у формуванні орієнтирів для правозастосовної практики щодо визначення належного стандарту доказування залежно від обраного режиму реагування. Розроблений алгоритм дає змогу суб'єктам господарювання ефективно адаптувати договірні зобов'язання за умов настання процедурних або логістичних ускладнень, зокрема шляхом впровадження спеціальних договірних застережень *(hardship clauses)*. Це мінімізує правову невизначеність під час переговорного процесу та забезпечує належний захист прав сторін у разі порушення еквівалентності договірних зобов'язань.

Ключові слова: звільнення від відповідальності; зміна договору; істотна зміна обставин; динаміка правових режимів; предмет юридичної оцінки; розірвання договору; форс-мажор.

© Оксана Крилова, 2026

Виконання договірних зобов'язань відбувається під впливом економічних, соціальних, техногенних, воєнних та інших чинників, здатних істотно трансформувати умови реалізації сторонами своїх прав і обов'язків. Для реагування на такі зміни цивільне законодавство України передбачає самостійні правові режими, насамперед такі, як форс-мажор та істотна зміна обставин. Незважаючи на спільну сферу застосування, вони принципово відрізняються одне від одного за юридичною природою, функціональним призначенням, умовами застосування та правовими наслідками.

Попри нормативне розмежування практичне застосування цих інститутів і далі викликає труднощі. Їх причина полягає не в установленні факту виникнення певної обставини, а у визначенні належного правового режиму реагування на її вплив у конкретних договірних правовідносинах. Вирішальним при цьому є не природа відповідної обставини, а характер її впливу на виконання конкретного договірного зобов'язання.

У науковій літературі переважають дослідження, присвячені правовій природі, ознакам, умовам застосування та правовим наслідкам форс-мажору та істотної зміни обставин. Водночас методологія визначення належного правового режиму реагування після виникнення обставин, що впливають на виконання конкретного договірного зобов'язання, залишається фрагментарною.

Однією з причин цього є домінування підходу, за яким форс-мажор та істотна зміна обставин розмежовуються переважно через характеристику самих обставин. Унаслідок цього поза належною увагою залишаються предмет їх юридичної оцінки та характер юридично значущого впливу на виконання конкретного договірного зобов'язання, що не дає змоги сформулювати універсальні критерії вибору належного правового режиму реагування.

З огляду на викладене, доцільно змістити акцент із формальної кваліфікації обставини на визначення належного правового режиму реагування залежно від предмета її юридичної оцінки та характеру юридично значущого впливу на виконання конкретного договірного зобов'язання. За такого підходу форс-мажор та істотна зміна обставин постають не як альтернативні варіанти кваліфікації певної обставини, а як самостійні правові режими реагування на трансформацію виконання договірного зобов'язання.

Метою дослідження є розробка концепції розмежування форс-мажору та істотної зміни обставин як самостійних правових режимів реагування за критерієм предмета їх юридичної оцінки, а також формування практичного алгоритму їх застосування для забезпечення належного правозастосування та адаптації договірних зобов'язань.

Проблематика форс-мажору та істотної зміни обставин є предметом тривалих наукових досліджень у цивілістиці. Їх дослідженню присвячені

pravoua.com.ua

праці О. Бобошка[1], Б. Карнауха[2], Г. Поперечної, Ю. Саванець[3] та інших науковців.

Переважна частина сучасних доктринальних підходів до співвідношення форс-мажору та істотної зміни обставин зосереджена на аналізі ознак цих інститутів, умов їх виникнення та правових наслідків застосування. Такий підхід має важливе значення для характеристики їх правової природи. Проте це не вирішує головної практичної проблеми: за яким критерієм обирати належний правовий режим реагування після виникнення обставин, що впливають на виконання договору.

Натомість дослідження форс-мажору переважно розвивалися у площині визначення критеріїв надзвичайності та невідворотності відповідних обставин, особливостей підтвердження їх існування, установлення причинно-наслідкового зв'язку між такими обставинами і порушенням договірного зобов'язання, а також визначення меж звільнення боржника від цивільно-правової відповідальності. У результаті питання вибору між форс-мажором та істотною зміною обставин у конкретній правозастосовній ситуації залишилося недостатньо опрацьованим як у доктрині, так і в договірній практиці.

Окремі аспекти досліджуваної проблематики набули відображення у міжнародних актах у сфері договірного права, зокрема у Принципах міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, Принципах європейського договірного права (PECL), а також у Правилах ICC Force Majeure and Hardship Clauses 2020. У цих актах сформовано сучасні підходи до правового реагування на зміну обставин під час виконання договору, які істотно вплинули на розвиток договірного права багатьох держав.

Отже, незважаючи на значний рівень опрацювання кожного із зазначених правових інститутів окремо, проблема визначення належного правового режиму реагування після виникнення обставин, що впливають на виконання договірного зобов'язання, залишається недостатньо дослідженою. Усунення цієї наукової прогалини становить мету проведеного дослідження.

У цивілістичній доктрині форс-мажор та істотна зміна обставин розглядаються як суміжні правові інститути, що зазвичай мають спільні фактичні підстави, але принципово відмінне функціональне призначення. Водночас їх теоретичне та практичне співвідношення потребує чіткого розмежування, оскільки від точного встановлення меж кожного з них залежить належне правове реагування на непередбачувані зовнішні чинники.

[1] О Бобошко, 'Особливості істотної зміни обставин при розірванні договору' [2018] 2 Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія" 44–52.

[2] Б Карнаух, 'Світова фінансова криза, пандемія коронавірусу, війна та що іще (не) вважається істотною зміною обставин (стаття 652 ЦК України)' [2024] 3 Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право 46–68 https://doi.org/10.31617/3.2024(134)05.

[3] L Savanets, H Poperechna, 'The Doctrine of Hardship in Contract Law: Comparative Study' [2022] 2(30) Актуальні проблеми правознавства 126–141 https://doi.org/10.35774/app2022.02.126.

Ймовірність настання непередбачуваних обставин, здатних вплинути на спроможність, порядок, строки чи економічну еквівалентність виконання, притаманна довгостроковим договірним зобов'язанням. Залежно від характеру такого впливу цивільне законодавство передбачає диференційовані правові режими реагування. Особливе значення серед них мають форс-мажор та істотна зміна обставин. Їх застосування зумовлює відповідно звільнення сторони від цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання, зміну або розірвання договору. Водночас потребує врахування те, що не кожна несприятлива обставина породжує спеціальні правові наслідки, оскільки в окремих випадках її наслідки залишаються у межах підприємницького (комерційного) ризику сторони.

У цьому контексті основні правозастосовні ускладнення виникають не зі встановленням факту виникнення певної обставини, а з визначенням її юридичного значення для виконання конкретного договору чи навіть конкретного договірного зобов'язання. Саме від правильності цієї правової кваліфікації залежать формування предмета доказування, імперативні підстави застосування відповідного інституту та характер правових наслідків для сторін договору.

Аналіз наукової літератури свідчить, що, попри консенсус щодо відмінності функціонального призначення форс-мажору та істотної зміни обставин, у вітчизняній цивілістиці відсутній уніфікований підхід до визначення вирішального критерію обрання належного правового режиму реагування на виклики, що виникли під час виконання договору.

Зокрема, Б. Карнаух звертає увагу на те, що форс-мажор та істотна зміна обставин мають спільну фактичну передумову – виникнення непередбачуваних зовнішніх обставин, які впливають на розвиток договірних правовідносин. Водночас науковець наголошує на їх відмінностях, зокрема щодо характеру впливу на можливість виконання договору та правових наслідків їх застосування[4]. Цей підхід є важливим для характеристики правової природи відповідних інститутів. Проте він не пропонує прикладного критерію вибору між ними в конкретній правозастосовній ситуації.

Водночас у науковій літературі висловлюється позиція, що одна й та сама обставина залежно від конкретної ситуації взагалі може бути підставою як для застосування форс-мажору, так і інституту істотної зміни обставин, а сторона вправі обрати відповідний спосіб захисту[5]. Такий погляд цілком правильно відображає процесуальне право сторони самостійно визначати предмет і підстави позову. Однак сам по собі суб'єктивний вибір сторони не зумовлює наявності матеріально-правових підстав застосування відповідної норми. Остаточна правова кваліфікація залежить від установлення юридично значущих обставин, з якими закон пов'язує застосування певного право-

[4] Карнаух (н 2) 46–68.
[5] Бобошко (н 1) 51.

вого режиму. Відтак предмет доказування формується не лише змістом позовних вимог, а насамперед імперативними умовами матеріально-правової норми.

Зазначений висновок підтверджується й стабільною правозастосовною практикою Верховного Суду. Так, у постанові від 31 серпня 2022 р. у справі № 910/15264/21[6] Верховний Суд надав правову оцінку доводам сторони щодо внесення змін до договору, обґрунтованим посиланням на форс-мажорні обставини в поєднанні з положеннями ст. 652 Цивільного кодексу України[7] (далі – ЦК України). Суд дійшов висновку, що форс-мажор та істотна зміна обставин є різними правовими ситуаціями, які мають різний предмет юридичної оцінки та різні правові наслідки.

Подібний підхід підтверджено в постанові Верховного Суду від 16 серпня 2023 р. у справі № 910/17639/21[8], в якій наголошено, що форс-мажор спрямований на вирішення питання про відповідальність за порушення зобов'язання, тоді як істотна зміна обставин – на зміну або розірвання договору для відновлення порушеного балансу інтересів сторін.

Окреслена релевантна судова практика свідчить, що ототожнення цих інститутів у правозастосуванні призводить до помилкового формування предмета доказування та неправильного визначення належного правового режиму реагування.

Це зумовлює методологічну необхідність оцінювати форс-мажор та істотну зміну обставин не через спільність фактичної передумови їх виникнення, а через характер юридичного питання, яке потребує вирішення у конкретних договірних правовідносинах.

Отже, проблема розмежування форс-мажору та істотної зміни обставин не може бути зведена лише до характеристики зовнішньої обставини, яка виникла після укладення договору. Вирішальним є визначення того, яке юридичне питання потребує вирішення.

Саме тому визначальним критерієм розмежування є предмет юридичної оцінки: при форс-мажорі встановлюється неможливість виконання зобов'язання та підстави для звільнення від відповідальності, тоді як при застосуванні ст. 652 ЦК України оцінюється, чи привели наслідки відповідної обставини до істотної зміни умов виконання договору та необхідності його адаптації або припинення.

Водночас визначення предмета юридичної оцінки як розмежувального критерію не означає, що форс-мажор та істотна зміна обставин завжди є взаємовиключними щодо одних і тих самих договірних правовідносин. Їх

[6] Постанова Верховного Суду від 31 серпня 2022 р. Справа № 910/15264/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106078967> (дата звернення 24.07.2026).

[7] Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 24.07.2026).

[8] Постанова Верховного Суду від 16 серпня 2023 р. Справа № 910/17639/21 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113335881> (дата звернення 24.07.2026).

динамічне (послідовне) застосування можливе у випадках, коли з плином часу змінюється не сама обставина, а юридично значущий характер її впливу на виконання зобов'язання. У такій ситуації трансформується й саме юридичне питання: від з'ясування обставин тимчасової неможливості виконання (форс-мажор) – до кваліфікації істотного порушення договірного балансу (ст. 652 ЦК України), що відповідно модифікує предмет доказування та застосовувану правову модель.

Для забезпечення послідовного застосування цього критерію у правозастосуванні необхідно визначити порядок його практичної реалізації. Таким практичним інструментом є алгоритм правової оцінки, який передбачає: встановлення факту виникнення обставини; оцінку її впливу на виконання конкретного договірного зобов'язання; визначення юридичного питання, що підлягає вирішенню; формування предмета доказування; обрання правового режиму реагування, умови застосування якого відповідають установленим юридично значущим фактам.

При застосуванні положень про форс-мажор правова оцінка здійснюється шляхом послідовного встановлення низки взаємопов'язаних елементів. Насамперед з'ясовується відповідність обставини критеріям надзвичайності та невідворотності. Для такої оцінки важливе значення має законодавче регулювання форс-мажорних обставин, зокрема Закон України "Про торгово-промислові палати в Україні", який у ч. 2 ст. 14 містить орієнтовний перелік подій[9]. Цей перелік виконує функцію законодавчого орієнтиру при оцінці наявності форс-мажорних обставин у конкретних договірних правовідносинах.

Водночас сама по собі належність певної події до зазначеного переліку не презюмує неможливості виконання конкретного договірного зобов'язання. Встановлення ознак надзвичайності й невідворотності є лише преюдиційною передумовою. Для застосування режиму форс-мажору обов'язковому доказуванню підлягає конкретний причинно-наслідковий зв'язок між цією обставиною та неможливістю виконання зобов'язання.

Натомість ст. 652 ЦК України не пов'язує застосування істотної зміни обставин з певним їх переліком. Законодавча конструкція цієї норми ґрунтується не на кваліфікації виду обставини, а на оцінці її наслідків для договірного зобов'язання. Відтак законодавець установлює не вичерпний перелік юридичних фактів, а імперативну сукупність чотирьох умов, за наявності яких допускається зміна або розірвання договору.

У зв'язку з цим при застосуванні ст. 652 ЦК України встановленню підлягає не лише факт настання відповідних обставин, а й факт деструктивного впливу її наслідків на первісний баланс інтересів сторін. Як слушно зазначає Л. Саванець, відсутність нормативного визначення поняття "істотна зміна

[9] Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text> (дата звернення 24.07.2026).

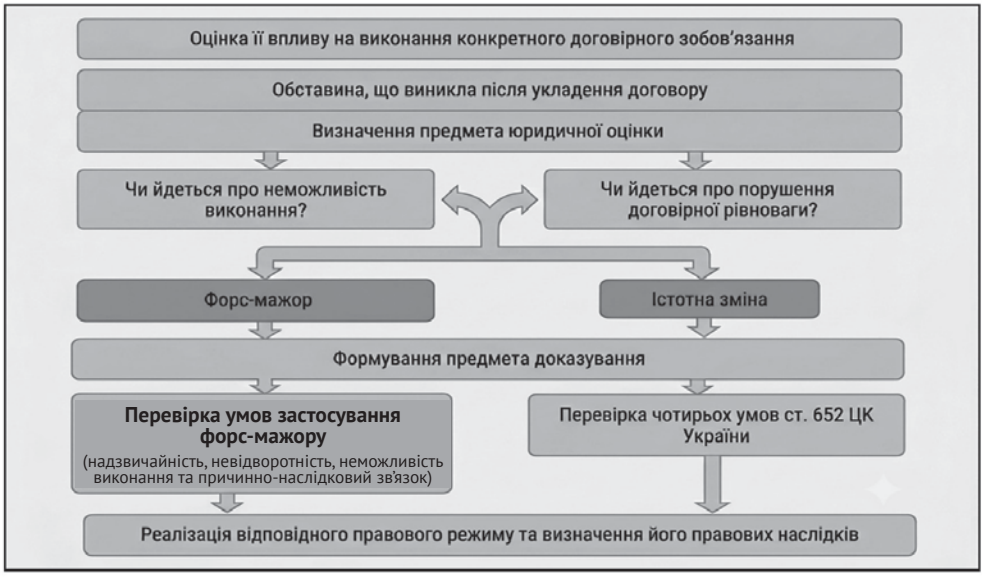
обставин" зумовлює правову невизначеність, оскільки критерії його застосування залишаються дискусійними у судовій практиці[10].

Отже, предмет юридичної оцінки постає системотвірним критерієм розмежування аналізованих режимів. При форс-мажорі встановлюється, чи зумовила відповідна обставина неможливість або перешкоду у виконанні конкретного зобов'язання, тоді як при застосуванні ст. 652 ЦК України оцінюється, чи призвела вона до істотного порушення договірної рівноваги, що обґрунтовує необхідність адаптації або припинення договору.

Наведене становить теоретичний базис розробленої моделі, послідовність якої відображено в схематичному алгоритмі визначення належного правового режиму реагування *(табл.)*.

Таблиця

Авторська модель алгоритму визначення належного правового режиму реагування

З метою наочної ілюстрації практичного застосування запропонованого алгоритму в умовах інституційних прогалин доцільно проаналізувати кейс із практики виконання договору поставки товару. За умовами договору постачальник зобов'язався забезпечити доставку та передавання товару замовнику в чітко визначені строки. Для належного виконання цього зобов'язань постачальник уклав зовнішньоекономічний договір, відповідно до якого закупівля товару та його доставка покупцеві, який одночасно

[10] Savanets, Poperechna (n 3) 126–141.

ПРАВО УКРАЇНИ • 2026 • № 8 • 117-128

є постачальником за договором поставки, передбачали транспортування міжнародним морським маршрутом через Ормузьку протоку. Унаслідок раптового загострення воєнно-політичної обстановки та блокування судноплавства в Ормузькій протоці використання запланованого морського маршруту спочатку стало неможливим, а після часткового відновлення руху – суттєво ускладненим і небезпечним. Задля забезпечення виконання договірного зобов'язання було прийнято рішення про зміну логістичного ланцюга, що зумовило вимушене продовження строків поставки та виникнення додаткових витрат. У межах ініційованого між постачальником і замовником переговорного процесу виникла правозастосовна проблема щодо визначення належного правового режиму реагування на зазначені обставини. Її розв'язання ускладнювалось тим, що в юрисдикції, у межах якої безпосередньо виникла перешкода, був відсутній уповноважений орган в ОАЄ, компетентний видавати документ, аналогічний сертифікат про форс-мажорні обставини, який видають торгово-промислові палати в Україні. Водночас необхідність подання такого документа була передбачена умовами договору поставки.

За цих обставин використання передбаченого договором механізму засвідчення форс-мажорних обставин виявилося істотно ускладненим. Попри можливу наявність у відповідної події ознак надзвичайності та невідворотності події, відсутність визначеного договором документа створювала ризик неприйняття замовником аргументів постачальника щодо звільнення від відповідальності за порушення строків поставки товару. Саме по собі посилання на загострення воєнно-політичної обстановки та обмеження судноплавства без належного документального підтвердження могло бути визнано недостатнім і не усувало ризику застосування до постачальника штрафних санкцій. Зазначені обставини зумовили необхідність зміни предмета юридичної оцінки під час переговорів: від установлення неможливості своєчасного виконання зобов'язання внаслідок надзвичайної та невідворотної події – до визначення впливу цієї події на первісне співвідношення договірних інтересів сторін. Оскільки перевезення товару згодом стало можливим, але потребувало зміни маршруту, збільшення тривалості транзиту та додаткових витрат, постачальник отримав підстави для обґрунтування необхідності адаптації умов договору з урахуванням ст. 652 ЦК України, зокрема шляхом продовження строку поставки.

Застосування інституту істотної зміни обставин пов'язується не з установленням факту непереборної сили як самостійної підстави звільнення від відповідальності, а з оцінюванням того, наскільки зміна обставин порушила первісне співвідношення майнових інтересів сторін і позбавила заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала під час укладення договору. Тому для обґрунтування переговорної позиції постачальника відповідно до

pravoua.com.ua

ст. 652 ЦК України могла бути сформована альтернативна доказова база, що охоплювала офіційні повідомлення державних органів, адміністрацій портів, логістичних операторів і морських перевізників, документи щодо зміни маршруту та строків перевезення, морські транспортні документи, розрахунки додаткових витрат, а також інші докази причинно-наслідкового зв'язку між зовнішньою подією та порушенням первісного договірного балансу.

Проаналізований кейс демонструє практичне значення запропонованого алгоритму. У разі коли зовнішня подія не припиняє можливості виконання зобов'язання, але істотно змінює умови його виконання, правовий режим істотної зміни обставин може бути використаний як правова основа для ініціювання переговорів щодо адаптації договору. Він дає змогу сформувати аргументовану позицію на підставі сукупності прямих і непрямих доказів деструктивного впливу зовнішньої події на договірний баланс незалежно від того, чи завершиться взаємодія сторін погодженим внесенням змін до договору, чи спір надалі буде передано на розгляд суду.

Водночас наведений приклад може свідчити і про динаміку правових режимів реагування на зовнішню подію. На початковому етапі повне блокування запланованого маршруту могло бути предметом оцінки з позиції форс-мажору та його впливу на відповідальність постачальника за прострочення виконання. Після часткового відновлення судноплавства та зміни логістичного маршруту обставини вже не виключали можливості виконання зобов'язання, однак істотно впливали на його строки, вартість та економічне співвідношення інтересів сторін.

Отже, навіть належне підтвердження форс-мажору могло б вирішувати питання про звільнення постачальника від відповідальності лише за той період, протягом якого надзвичайна та невідворотна подія об'єктивно перешкоджала своєчасному виконанню зобов'язання. Водночас воно не усувало б необхідності подальшої адаптації умов договору, якщо після відновлення можливості перевезення виконання стало можливим лише за істотно змінених строкових та економічних параметрів. У такому разі інститут форс-мажору та механізм істотної зміни обставин можуть застосовуватися не як взаємовиключні, а як послідовні правові режими реагування на різні наслідки розвитку однієї зовнішньої події.

Водночас установлене розмежування форс-мажору та істотної зміни обставин не вичерпує проблеми їх практичного застосування. Навіть за умови правильного визначення належного правового режиму залишається питання ефективності реалізації інституту істотної зміни обставин у договірній практиці, оскільки його застосування потребує не лише встановлення відповідних обставин, а й формування належної доказової та процедурної основи для оцінки їх впливу на договірне зобов'язання.

ПРАВО УКРАЇНИ • 2026 • № 8 • 117-128

Практика Верховного Суду підтверджує, що застосування ст. 652 ЦК України має інакше функціональне призначення, ніж звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання. Зокрема, у постанові від 31 серпня 2022 р. у справі № 910/15264/21[11] Верховний Суд зазначив, що застосування цієї норми спрямоване на зміну або припинення договору з метою відновлення порушеного балансу майнових інтересів сторін. Такий підхід зумовлює необхідність належного обґрунтування впливу відповідних обставин на договірну рівновагу сторін.

На відміну від форс-мажору, функціонування якого спирається на чітко регламентований інституційний механізм підтвердження (сертифікати торгово-промислових палат в Україні) та усталену доктрину звільнення від відповідальності, інститут істотної зміни обставин позбавлений процедурної визначеності. Водночас його сутність полягає не в анулюванні наслідків правопорушення, а в забезпеченні юридичного інструментарію для адаптації договору до нових умов.

Специфіка ст. 652 ЦК України вимагає від сторони доведення не просто факту виникнення нових обставин, а доказування того, що виконання договору на первісних умовах істотно порушить співвідношення майнових інтересів. Проте відсутність у договорі чітких процедур реагування *(hardship clauses)* значно ускладнює визначення меж належної поведінки сторін та стандарту доказування в судовому спорі.

У цьому контексті вирішального значення набуває договірне саморегулювання як інструмент конкретизації процедури застосування ст. 652 ЦК України. Сторони мають право самостійно закріпити в договорі порядок повідомлення про істотну зміну обставин, обмін інформацією, проведення переговорів щодо адаптації договору та інші процедурні елементи реагування. Впровадження таких застережень не змінює імперативних вимог матеріального права, однак створює процедурну основу для оцінки дотримання сторонами принципу добросовісності (ст. 3 ЦК України) та реалізації права на зміну або розірвання договору.

Отже, ефективність інституту істотної зміни обставин визначається не лише динамікою законодавчих змін, а й активним використанням диспозитивних можливостей цивільного обороту щодо конструювання договірних механізмів реагування на трансформацію умов виконання. Пасивне очікування законодавчої деталізації механізму застосування ст. 652 ЦК України не забезпечує повного розкриття потенціалу цього інституту, тоді як його практичний потенціал може бути розкритий через формування сталої договірної практики реагування на істотну зміну обставин.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави розглядати форс-мажор та істотну зміну обставин як самостійні правові режими реагування на трансформацію умов виконання договірного зобов'язання. Доведено, що

[11] Постанова Верховного Суду від 31 серпня 2022 р. Справа № 910/15264/21 (н 6).

системотвірним критерієм їх розмежування є не характеристика зовнішньої події, а предмет її юридичної оцінки. При застосуванні форс-мажору оцінюється об'єктивна неможливість виконання зобов'язання та наявність підстав для звільнення боржника від відповідальності. Натомість у межах ст. 652 ЦК України предметом оцінки є порушення еквівалентності договірних зобов'язань і необхідність відновлення балансу інтересів сторін шляхом зміни або розірвання договору.

Запропонований поетапний алгоритм правової кваліфікації – від встановлення факту виникнення події та оцінки характеру її впливу до формування предмета доказування й обрання належної матеріально-правової норми – дає змогу уникнути помилок правозастосування, пов'язаних зі змішуванням цих інститутів через спільність їхніх фактичних передумов. Важливим науковим результатом є обґрунтування концепції динамічного (послідовного) застосування зазначених режимів щодо однієї й тієї самої події. Зміна характеру впливу обставини з плином часу трансформує предмет юридичної оцінки від тимчасової неможливості виконання до істотного порушення договірного балансу, що зумовлює зміну предмета доказування та відповідної правової моделі.

Практичне значення запропонованого підходу полягає в забезпеченні належного стандарту доказування та підвищенні передбачуваності судової практики. Водночас доведено, що ефективність застосування ст. 652 ЦК України суттєво залежить від рівня договірного саморегулювання. Відсутність детальної процедурної регламентації цієї норми компенсується впровадженням у текст договору застережень про ускладнення виконання *(hardship clauses)*. Закріплення сторонами порядку повідомлення, обов'язку проведення переговорів та критеріїв істотності майнового дисбалансу створює процедурну основу для оцінки дотримання принципу добросовісності та забезпечує ефективність судового захисту.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Savanets L, Poperechna H, 'The Doctrine of Hardship in Contract Law: Comparative Study' [2022] 2(30) Aktualni problemy pravoznavstva 126–141 https://doi.org/10.35774/app2022.02.126.
2. Boboshko O, 'Osoblyvosti istotnoi zminy obstavyn pry rozirvanni dohovoru' [2018] 2 Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia" 44 (in Ukrainian).
3. Karnaukh B, 'Svitova finansova kryza, pandemiia koronavirusu, viina ta shcho ishche (ne) vvazhaietsia istotnoiu zminoiu obstavyn (stattia 652 TsK Ukrainy)' [2024] 3 Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo 46 https://doi.org/10.31617/3.2024(134)05 (in Ukrainian).

Оксана Крилова

Oksana Krylova

LEGAL REGIMES FOR RESPONDING TO CHANGES IN THE CONDITIONS OF CONTRACTUAL PERFORMANCE: DISTINGUISHING FORCE MAJEURE FROM A MATERIAL CHANGE OF CIRCUMSTANCES

Abstract. This article substantiates the legal nature of force majeure and hardship as independent legal regimes for responding to changes affecting the performance of contractual obligations. The relevance of the study stems from the absence of a unified approach to identifying the decisive criterion for selecting the appropriate legal regime to address challenges arising during contract performance.

The purpose of this publication is to develop a conceptual framework for distinguishing force majeure from hardship as independent legal response regimes based on the criterion of the subject matter of their legal assessment, as well as to formulate a practical algorithm for their application.

The object of the study comprises legal relations arising from the transformation of the conditions for performing contractual obligations under the influence of unforeseen external circumstances.

The subject of the study encompasses the theoretical and legal foundations, regulatory framework, law enforcement practice, and contractual mechanisms governing the distinction and application of force majeure and hardship as legal regimes for responding to changes in the conditions of contractual performance.

The study demonstrates that the choice of the appropriate legal response regime should be determined not by the nature of the external event itself but by the subject matter of its legal assessment and by the character of its impact on the performance of a particular contractual obligation. It further establishes the possibility of the dynamic (sequential) application of both regimes to the consequences of the same external factor where the nature of its impact evolves over time. A structured legal assessment algorithm is proposed, enabling a clear distinction between the subject matter of legal assessment and the subject matter of proof in both judicial and contractual practice. The practical significance of the study lies in providing guidance for legal practitioners in determining the appropriate standard of proof depending on the selected legal response regime. The proposed algorithm also enables business entities to adapt contractual obligations more effectively in the event of procedural or logistical disruptions, including through the incorporation of specific contractual provisions such as hardship clauses. This approach reduces legal uncertainty during contractual negotiations and ensures adequate protection of the parties' rights where the contractual equilibrium has been fundamentally disturbed.

Keywords: exemption from liability; contract modification; material change of circumstances; dynamics of legal regimes; subject matter of legal assessment; contract termination; force majeure.

e-ISSN 2310-323X

ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ПРАВО УКРАЇНИ

Заснований у 1922 р.

Видається щомісячно
08/2026 (31.08.2026)

Передплатний індекс 74424

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 23026-12866ПР

Ідентифікатор в Реєстрі суб'єктів медіа:
R30-03772

ISSN 1026-9932

DOI: 10.33498/louu-2026-08

Адреса редакції

вул. Загорівська, 17–21
м. Київ, 04107, Україна

тел.: +380(66) 972-39-27

Головний редактор
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
Олександр Святоцький

Співголова Ради почесних членів
Honoris Causa
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
Руслан Стефанчук

Вебсайт: pravoua.com.ua
Імейл: editor.pravoua@gmail.com

Офіційна сторінка у мережі "Фейсбук":
https://www.facebook.com/pravoua.com.ua

Юридичний журнал "Право України" внесено до:

Бази даних періодичних видань Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory) (США) (з 2002 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних EBSCO Publishing, Inc. (США)
(Ліцензійні угоди від 16 травня 2013 р. та 1 травня 2015 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus International (Польща) (з 2014 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних HeinOnline (США)
(Ліцензійна угода від 11 січня 2016 р.)

Бази даних періодичних видань з гуманітарних і соціальних наук ERIH PLUS
(European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences) (Норвегія) (з 2020 р.)

Засновники: Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Видавничий Дім "Ін Юре", Юридичне видавництво "Право України", Юридичний портал "Ратіо Деціденді", Інформаційні технології "Ратіо Деціденді", Адвокатське об'єднання "Адвокатська компанія "Кайрос"

Видавець
© Юридичне видавництво "Право України"

8
2026

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Олександр Святоцький (головний редактор), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олег Посикалюк (перш. заст. головного редактора), к. юрид. наук, доц.; Тетяна Коломоєць (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Вікторія Рєзнікова (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Енріко Альбанезі (Enrico Albanesi), Ph.D., Prof. (Italy); Нана Бакаянова, д. юрид. наук, проф.; Юрій Барабаш, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр Батанов, д. юрид. наук, проф.; Олександр Дроздов, д. юрид. наук, проф.; Володимир Єрмоленко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Анатолій Заєць, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Оксана Капліна, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олексій Кресін, д. юрид. наук, проф.; Микола Кучерявенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Роман Майданик, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Лідія Москвич, д. юрид. наук, проф.; Володимир Нікіфоренко, д. юрид. наук, проф.; Юргіта Паужайте-Кулвінскєне (Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė), Doctor of Law, Prof. (Lithuania); Роман Петров, д. юрид. наук, проф.; Пилип Пилипенко, д. юрид. наук, проф.; Юрій Притика, д. юрид. наук, проф.; Світлана Серьогіна, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Ксенія Смирнова, д. юрид. наук, проф.; Марина Стефанчук, д. юрид. наук, проф.; Микола Стефанчук, д. юрид. наук, доц.; Іван Терлюк, д. юрид. наук, проф.; Євген Харитонов, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Сергій Харитонов, д. юрид. наук, проф.

РАДА ПОЧЕСНИХ ЧЛЕНІВ *HONORIS CAUSA*

Співголови Ради

Руслан Стефанчук, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Вячеслав Борисов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр Скрипнюк, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Вільям Е. Батлер (William E. Butler), Doctor of Law (LL.D.), Prof., Foreign Member of NAS of Ukraine, NALS of Ukraine (USA)

Члени Ради

Віктор Акуленко, д. юрид. наук, проф.; Наталія Антонюк, к. юрид. наук., доц.; Крістіан фон Бар (Christian von Bar), Dr. Dr. h.c. mult., Prof., FBA (Germany); Юрій Баулін, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Володимир Бевзенко, д. юрид. наук, проф.; Фернандо Касаль Бертоа (Fernando Casal Bertoa), Ph.D., Prof. (United Kingdom); Ігор Бойко, д-р юрид. наук, проф.; Олександр Брьостл (Olexander Bröstl), Dr. jur., Prof. (Slovakia); Юрій Галаєвський, засл. юрист України; Марсело Галуппо (Marcelo Galuppo), Ph.D. in Law, Prof. (Brazil); Анатолій Гетьман, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Сергій Головатий, д. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України; Оксана Грищук, д. юрид. наук, проф.; Дмитро Гудима, к. юрид. наук., доц.; Дамірлі Мехман Алішах огли, д. юрид. наук, проф.; Ольга Дем'яненко, правник, фахів. з корпоративного права; Анатолій Довгерт, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Володимир Журавель, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Дмитро Задихайло, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Володимир Зубар, к. юрид. наук, доц.; Наталія Камінська, д. юрид. наук,

pravoua.com.ua

проф.; Олександра Кологойда, д. юрид. наук, проф.; Вячеслав Комаров, к. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Тетяна Комарова, д. юрид. наук, проф.; Олександр Костенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олексій Кот, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олена Кохановська, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Станіслав Кравченко, к. юрид. наук; Василь Крат, к. юрид. наук, доц.; Олександр Крупчан, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталія Кузнєцова, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН Украї ни; Павло Кулинич, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Ярослав Лазур, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Дмитро Луспеник, к. юрид. наук., доц.; Сергій Максимов, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександра Матвійчук, українська правозахисниця; Віра Михайленко, к. юрид. наук.; Анатолій Мірошниченко, д. юрид. наук, проф.; Анатолій Музика, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Василь Нор, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Володимир Носік, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталія Оніщенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталія Пархоменко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Петро Пацурківський, д. юрид. наук, проф.; Олег Первомайський, к. юрид. наук., доц.; Олександр Петришин, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Сергій Погрібний, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Юрій Пономаренко, д. юрид. наук, проф.; Сергій Рабінович, д. юрид. наук, проф.; Лариса Рогач, к. юрид. наук; Михайло Савчин, д. юрид. наук, проф.; Анатолій Селіванов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Сіренко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, акад. НАПрН України; Михайло Смокович, д. юрид. наук; Інна Спасибо-Фатєєва, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Михайло Теплюк, д. юрид. наук, акад. НАПрН України; Олег Ткачук, д. юрид. наук, доц.; Вячеслав Труба, д. юрид. наук, проф.; Віталій Уркевич, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Тетяна Цувіна, д. юрид. наук, доц.; Олександр Чирич (Oleksandr Ciric), Doctor of Law, Prof. (Serbia); Валерій Шепітько, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Оксана Щербанюк, д. юрид. наук, проф.; Олексій Ющик, д. юрид. наук, проф. Ячіко Ямада (Yachiko Yamada), Prof. (Japan); Олександра Яновська, д. юрид. наук, проф.

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

Національна академія правових наук України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпровський державний університет внутрішніх справ; Донецький національний університет імені Василя Стуса; Національний університет "Києво-Могилянська академія"; Національний університет "Острозька академія"; НТУ України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"; Одеський державний університет внутрішніх справ; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Ужгородський національний університет; Харківський національний університет внутрішніх справ; Юридична фірма"Юрлайн"

ЗМІСТ

Актуальна тема номера:
"ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ (продовження)"

III. Форми правління та установча влада в українській державно-правовій традиції

Богдан Гутів
Форма правління Української козацької держави крізь призму інституту гетьманства 8

Михайло Теплюк, Олексій Ющик
Проблема установчої влади в контексті юридичної доктрини України 20

Руслана Максакова
Реалізація установчої влади в повоєнній Україні 34

IV. Українська правова культура та національна ідентичність у державотворенні

Ліліана Шевчук, Тарас Шевчук
Правова культура Українського народу: державотворчий вимір у історико-правовому контексті 47

V. Юридичне закріплення тяглості української державності: проєкт Закону України "Про утвердження Української Державності"

Олександр Святоцький, Михайло Теплюк, Іван Терлюк
Українська державність як доктринальний чинник національної консолідації в умовах війни: проєкт Закону України 67

Закон України "Про утвердження Української Державності" (проєкт)..... 71

Автори проєкту Закону України "Про утвердження Української Державності" 97

Висновки та рекомендації з актуальної теми 98

Вибрана бібліографія з актуальної теми: "Історико-теоретичні проблеми української державності у правовому вимірі"..... 104

pravoua.com.ua

УКРАЇНСЬКА ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ

ВИСНОВОК
на запит Державної служби України з етнополітики
та свободи совісті (ДЕСС) щодо українського правничого терміна
як відповідника вислову *“fostering Jewish life”* 108

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Оксана Крилова
Правові режими реагування на трансформацію умов виконання
договірного зобов’язання: розмежування форс-мажору
та істотної зміни обставин 117

ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО

Анна Франкова
Правові аспекти транскордонного перетворення в ЄС
крізь призму реалізації права юридичної особи
на свободу підприємництва та свободу переміщення. 129

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ

Олексій Мельник
Справедлива організація судової системи в умовах воєнного стану:
критерії та проблема диспропорції судового навантаження 138

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Злочин за частиною 2 статті 111 КК України відноситься
до кримінальних правопорушень із формальним складом,
об’єктивна сторона якого вичерпується суспільно небезпечним діянням,
визначеним у законі. 152

— — — — — — — — — — — — — — — —

Актуальна тема наступного номера:
“УКРАЇНА У ВОГНІ: СУСПІЛЬСТВО, КОНСТИТУЦІЯ, ВЛАДА
(ДО 95-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ПРОФЕСОРА ВІТАЛІЯ ЧУШЕНКА)”

— — — — — — — — — — — — — — — —

TABLE OF CONTENTS

Central Topic of the Issue:
"HISTORICAL AND THEORETICAL ISSUES OF UKRAINIAN STATEHOOD FROM A LEGAL PERSPECTIVE (CONTINUATION)"

III. Forms of Government and Constituent Power in the Ukrainian State and Legal Tradition

Bohdan Hutiv
The Form of Government of the Ukrainian Cossack State through the Prism of the Institution of Hetmanship. 8

Mykhailo Tepliuk, Oleksii Yushchyk
The Issue of Constituent Power in the Context Legal Doctrine of Ukraine. 20

Ruslana Maksakova
Implementation of Constituent Power in Post-War Ukraine 34

IV. Ukrainian Legal Culture and National Identity in State-Building

Liliana Shevchuk, Taras Shevchuk
Legal Culture of the Ukrainian People: The State-Building Dimension in the Historical and Legal Context 47

V. Legal Institutionalization of Ukrainian Statehood Continuity: Draft Law of Ukraine "On the Affirmation of Ukrainian Statehood"

Oleksandr Sviatotskyi, Mykhailo Tepliuk, Ivan Terlyuk
Ukrainian Statehood as a Doctrinal Determinant of National Consolidation in Times of War: Draft Law of Ukraine 67

Law of Ukraine "On The Affirmation of Ukrainian Statehood" (Draft) 71

Authors of the Draft Law of Ukraine "On the affirmation of Ukrainian Statehood" 97

Conclusions And Recommendations on The Central Topic. 98

Selected Bibliography on The Central Topic: "Historical and Theoretical Issues of Ukrainian Statehood from a Legal Perspective" 104

pravoua.com.ua

UKRAINIAN LEGAL TERMINOLOGY

Opinion at the Request of the State Service of Ukraine for Ethnic Affairs and Freedom of Conscience regarding the Ukrainian Legal Term as an Equivalent of the Expression "fostering Jewish life" 108

CIVIL LAW

Oksana Krylova
Legal Regimes for Responding to Changes in the Conditions of Contractual Performance: Distinguishing Force Majeure from a Material Change of Circumstances . . . 117

ECONOMIC LAW

Anna Frankova
Legal Aspects of Cross-Border Merger in the EU Through the Lens of the Exercise of a Legal Entity's Right to Freedom of Enterprise and Freedom of Movement 129

REFORMS OF JUSTICE

Melnyk Oleksii
Fair Organization of the Judicial System Under Martial Law: Criteria and the Problem of Disproportionate Judicial Workload 138

DOCTRINE IN CASE LAW

The Crime Under Part 2 of Article 111 of the Criminal Code of Ukraine Constitutes a Crime With A Formal Legal Definition, The Objective Element of Which is Complete Upon The Commission of The Socially Dangerous Act Prescribed by Law. 152

Central Topic of the Next Issue:
"UKRAINE ON FIRE: SOCIETY, CONSTITUTION, POWER
(ON THE 95TH ANNIVERSARY OF PROFESSOR VITALII CHUSHENKO)"

ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ПРАВО УКРАЇНИ
www. pravoua.com.ua
e-mail: editor.pravoua@gmail.com

Інформація
для передплатників, авторів і читачів юридичного журналу "Право України"

Передплату
на юридичний журнал "Право України"
(електронна версія)
на 2026 рік можна зробити
через сайт за посиланням:

https://pravoua.com.ua/uk/pages/subscription,

або звернувшись до редакції журналу
за адресою:

вул. Загорівська, 17–21,
м. Київ, 04107, Україна
+380(66) 972-39-27
editor.pravoua@gmail.com

Юридичний журнал

“ПРАВО УКРАЇНИ”

8
2026

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23026–12866ПР від 28.12.2017 р.

Редагування *О. Красненко*
Комп’ютерна верстка *О. Карташової*
Художнє оформлення *С. Мягкова*

Підп. до друку 31.08.2026. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 12,84. Обл.-вид. арк. 10,55. Зам.
Ціна договірна.

Адреса редакції:
вул. Загорівська, 17–21, м. Київ, 04107, Україна
Телефон: +380(66) 972-39-27 (редакція)

https://pravoua.com.ua/uk/pages/subscription

Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в друкованих матеріалах, несуть автори. Редакція не завжди поділяє авторську точку зору.

Віддруковано у друкарні ТОВ “Про Формат”
Україна, 02005, Київ, вул. Каховська, буд. 64

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5942 від 11.01.2018 р.